

JAZO O'TASHDAN MUDDATIDAN ILGARI SHARTLI OZOD QILISH INSTITUTINING AHAMIYATI

Ibroximov Saidakbar Ilxom o'g'li
Toshkent davlat yuridik universiteti
Magistratura bo'limi talabasi
ORCID: 0009-0000-1175-2062
ibrohimsaid010@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish instituti har tomonlama tahlil qilingan. Unda ushbu institutning ijtimoiy-huquqiy mohiyati, tizimi va rivojlanish tarixi yoritilgan. Shuningdek, jazodan shartli ozod qilishning muddatlari, qo'llash shartlari va qo'shimcha talablar batafsil tushuntirilgan.

Tadqiqot davomida o'zbek va xorijiy olimlarning qarashlari solishtirilib, turli ilmiy metodlar asosida mavzu chuqur ochib berilgan. Amaldagi qonunchilikdagi so'nggi o'zgartirish va qo'shimchalar hamda sud-amaliyot materiallari tahlil qilingan. Bundan tashqari, boshqa davlatlar jinoyat qonunchiligidagi o'xshash normalar ham ko'rib chiqilib, muallifning ilmiy xulosalari bayon etilgan. Shuningdek, maqola ushbu institutning nazariy asoslari va amaliy ahamiyatini kompleks tarzda ochib beradi.

Kalit so'zlar: jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilish, jazo, jazo muddatlari, jinoyat kodeksi, jazoni ijro etish muassasasi, rejim, javobgarlik, qonun.

Kirish

Hamмамizga ma'lumki, Yangi O'zbekistonni shakllanish jarayonida jamiyatimizning turli sohalarida yuz berayotgan keng qamrovli o'zgarish va islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad inson qadrini ulug'lash hisoblanadi. Shunday ekan, ushbu islohotlar jinoyat qonunchiligi va jazoni ijro etish tizimiga ham tegishli hisoblanadi. Buning asosiy sababi, jinoyat qonunchiligidagi ma'lum bir institutlar inson va shaxs uchun ijobiy ahamiyat kasb etadi. Xususan, jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan jazo qo'llash, tegishli jazo choralarini belgilash, uni ijro etilishi yoki jazoni o'tash to'xtatilishi kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Jazoni to'xtatish jarayonidan biri bu albatta, jazoni ijro etishdan shartli ravishda ozod qilish hisoblanadi.

E.Turg'unboyev fikriga ko'ra¹, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi normalarida ta'kidlab o'tilgan insonparvarlik prinsipi jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish institutida ham o'z aksini topadi. Ushbu fikrga tayanib shuni aytishimiz lozimki, amalga oshayotgan sud-huquq islohotlari bois jinoyat qonunchiligidagi huquqiy normalar yanada takomillashib bormoqda. Xususan, so'nggi yillarda javobgarlik va jazodan ozod qilish asoslari soddalashtirildi, ayrim turdagi jinoyatlar bo'yicha sanksiyalar yengillashtirildi va javobgarlikdan ozod etishga qaratilgan rag'batlantiruvchi normalar joriy etildi.

Shuningdek, insonparvarlik akti sifatida jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan yengilroq jazo tayinlash, shu jumladan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish va jazoni yengilrog'i bilan almashtirish amaliyoti yanada kengaytirildi. Bu esa, yuqorida aytganimizdek, insonparvarlik prinsipini

¹ E.O.Turg'unboyev. Jazodan ozod qilish institutini takomillashtirish masalalari. Diss. Dok. Jinoyat huquqi. Kriminologiya. Jinoyat-ijroiya huquqi. Toshkent, 2023. 274 b.

amalda mukammal ta'minlanishiga zamin yaratmoqda. Xususan², 2021-yilda 21 780 nafar, 2022-yilda esa 26 753 nafar shaxs muddatidan ilgari shartli ravishda jazoni o'tashdan ozod qilingan. Ushbu yuqoridagi barcha ijobiy raqamlar, jinoyat qonunchiligidagi liberallashtirish jarayoni ildam odimlab borayotganini, jazoni ijro etish muassasalaridagi jazo o'tayotgan mahkumlar tuzalish yo'liga o'tganligini, huquqqa nisbatan itoatkorlik hissi shakllanib borayotganini, jinoyat qonunchiligining "insonparvarlik prinsipi", shu bilan birgalikda inson qadrini ulug'lashga qaratilgan islohotlar jinoyat qonunchiligini ham qamrab olganligini ifoda etadi.

MATERIAL VA METODLAR

Ushbu maqolada berilgan mavzuni tadqiq etish maqsadida analiz va sintez, diduksiya va induksiya, solishirish va taqqoslash kabi ilmiy metodlardan foydalanilgan.

Mazkur mavzu yuzasidan o'zbek olimlaridan R.Ikramov, M.X.Rustambayev, E.Turg'unboyev; xorijiy olimlardan D.J.Newman, P.R.Anderson, A.M.Плюснин ilmiy qarashlari tahlil qilingan, maqolani xorijiy ma'lumotlar bilan boyitish maqsadida Kanada, Ozarbayjon, Qirg'iziston, Janubiy Koreya, Yaponiya, Xitoy kabi davlatlarning jinoyat qonunchiligidan foydalanilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish tushunchasining tub ildizlari yurtimizning boy tarixidan o'rin olgan. Bunga misol qilib, qadimiy "Avesto"ni keltrishimiz mumkin. Chunki, ushbu manba Markaziy Osiyo xalqlari tarixining yodgorligi bo'lib, unda hozirda shakllangan jinoyat huquqining aynan o'sha davrga mos ma'lum bir elementlari hamda jazo, jazoni qo'llash, jazodan ozod qilishga oid tushunchalar mavjud. Masalan, o'lim jazosiga hukm qilingan zinokorlar 14 ta ariqqa ko'prik solib berish bilan o'z gunohlarini yuvishi mumkin bo'lgan³. Bu ham jazodan shartli ravishda ozod qilishga tarixiy misollardan biri bo'lishi mumkin. Xalqaro davlatlar tajribasiga ko'ra, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish rasmiy birinchi marotaba XVIII asrda Avstriya davlati qonunchiligida qo'llanilgan. Unga ko'ra "xulq-atvori yaxshi bo'lgan va qat'iy tuzalish yo'liga o'tgan" mahkumlar jazo muddatining yarmidan ko'pini o'taganidan keyin jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan⁴.

Mamlakatimizda jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi normalari bilan tartibga solinadi. Jinoyat huquqi nazariyasiga ko'ra, **jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish** – sudlanuvchini jazoning o'talmagan vaqt davomida unga sud tomonidan yuklangan majburiyatlarni bajarishi hamda ijtimoiy tartibni saqlash va yangi jinoyatni sodir etmaslik sharti bilan jazoni o'tashni davom ettirishdan ozod qilishdir⁵. Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llash qonuniy ahamiyat kasb etishi bilan birgalikda tarbiyaviy xususiyatga ega va ijobiy huquqiy harakatni samarali ravishda rag'batlantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Jazo muddatining o'talmagan qismi uchun shaxs tomonidan o'z xulq-atvori bilan tarbiyasi va huquqqa bo'lgan itoatkorlik xissi ijobiy

² O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Shartli ozod qilingan shaxslar statistikasi <https://stat.sud.uz/index.html>

³ Икромов Р., Сапаров Б., Сапаров А. "Авесто"да хуқуқий қарашлар // Academic research in educational sciences. –2021. –Т. 2. –No. 5. 8-bet

⁴ Плюснин А. М. Опыт условно-досрочного освобождения заключенных в зарубежных странах (США, Западная Европа, Япония). Организационно-правовые аспекты: учеб. пособие / под науч. ред. Е. Ф. Яськова. Киров, 2008.

⁵ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. II том. Жазо тўғрисида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. –Б. 225.

tomonga o'zgarganligi va davlat tomonidan bildirgan ishonchni oqlashi kerakligi kabi omillar talab etiladi.

M.X.Rustambayev "jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish – sudlanuvchining jazoning o'talmagan vaqti mobaynida unga sud tomonidan yuklatilgan majburiyatlarni bajarishi hamda ijtimoiy tartibni saqlash va yangi jinoyatni sodir etmaslik sharti bilan jazoni o'tashni davom ettirishdan ozod qilishdir", deb tushuntiradi⁶.

Jinoyat qonunchiligiga ko'ra, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, xizmat bo'yicha cheklash, ozodlikni cheklash yoki axloq tuzatish ishlariga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Shaxs ijro etilmagan qo'shimcha jazodan ham ozod qilinishi mumkin. Ushbu institutni qo'llash uchun shaxs (mahkum) jazo o'tash uchun belgilangan qoidalarga rioya etib, tartib-qoida talablarini bajarishi va mehnatga nisbatan halol munosabatda bo'lishi talab etiladi. **Mehnatga halol munosabat deganda**, mahkumlar mehnatga jalb qilinib, o'ziga yuklatilgan mehnat vazifasini va belgilangan normani muttasil, sidqidildan halol bajarib kelayotganligi uning halol mehnat yo'liga o'tib olganligini ko'rsatuvchi mezon hisoblanib, uni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish uchun taqdim qilishga asos bo'ladi⁷. Mehnatga halol munosabat birinchi navbatda mahkumning jazoni o'tash muassasalarida tashkil etilgan mehnat faoliyatida o'z xohishi bilan faol ishtirokida namoyon bo'ladi. Bunday munosabat mahkumning ishlab chiqarishda, qishloq xo'jaligida, xo'jalik ishida, koloniya hududidagi obodonchilik ishida va boshqa turli ijtimoiy foydali ishlarni halol bajarishida ifodalanadi. Mehnatga halol munosabati, shuningdek, mahkumning muayyan bir hunar o'rganishi, o'z malakasini oshirishi, ish tajribalarini boshqalarga o'rgatishi bilan ham yuzaga keladi.

Yuqoridagi omillarni inobatga olgan holatda xorijiy olimlar⁸ ham jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilish xususiyatlarini quyidagicha tasniflashadi:

- uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilishni og'irligini yengillashtiradi va jazoning muddatini qisqartiradi;
- mahkumni uzoq muddat jamiyatdan ajratib qo'yishga qaraganda, mahkumni tuzalishiga erishishning samarali usuli;
- jazodan shartsiz ozod qilishga nisbatan xavfsizroq, chunki shaxs nazorat qiluvchi organlarning kuzatuv yordamida sekin astalik bilan jamiyat hayotiga moslashib boradi.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligiga ko'ra jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish institutining bir qancha talablari mavjud. Xususan, shaxs tomonidan ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etilgan bo'lsa, muddatidan ilgari jazodan shartli ozod bo'lishi uchun sud tomonidan tayinlangan jazoni kamida uchdan bir qismini tegishli tartibda o'tagan bo'lishi lozim. Og'ir jinoyati uchun, shuningdek ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan bo'lsa, tayinlangan jazo muddatining kamida uchdan ikki qismini, o'ta og'ir jinoyati uchun sud tayinlangan jazo muddatining kamida to'rt dan uch qismini o'tab bo'lganidan keyin qo'llanilishi mumkin. Shu bilan birgalikda, agar shaxs jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan yoki jazosi yengilrog'i bilan almashtirilgan holatida jazoning o'talmay qolgan davriy qismida yangidan qasddan jinoyat sodir etsa va unga nisbatan qonuniy hukm tayinlangan bo'lsa,

⁶ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. II том. Жазо тўғрисида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. –Б. 225.

⁷ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. II том. Жазо тўғрисида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. –Б. 225.

⁸ Introduction to criminal justice. D.J. Newman, P.R. Anderson. - New York, 2019. –P.356.

jazodan muddatidan ilgari shartli ozod bo'lishi uchun belgilangan jazoni to'rt dan uch qismini o'tashi lozim.

2023-yil 23-mart sanasida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Jinoyat hamda Jinoyat-ijroiya kodekslariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuni orqali O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga o'zgartirish kiritildi. Unga ko'ra Jinoyat kodeksi 73-modda 3-qismi

"b" bandidagi **"yarmini"** degan so'z **"uchdan ikki qismini"** degan so'zlar bilan, "v" bandidagi **"uchdan ikki"** degan so'zlar **"to'rt dan uch"** degan so'zlar bilan almashtirildi. Bunga mahkumlarning tuzalish jarayoni sekin davom etayotgan bo'lishi, manzil-koloniyalarda jazoni o'tash davrida ayrim mahkumlarning o'rnatilgan tartib-qoidalarni buzgan holda jazoni o'tash muassasasi hududini o'zboshimchalik bilan tashlab ketishi, eng achinarlisi, og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarga qayta qo'l urishi hollari va jazoni ijro etish muassasalarida o'rnatilgan qat'iy rejimni mahkumlar tomonidan buzilish holatlari sabab bo'lgan bo'lishi mumkin. Misol uchun, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga⁹ ko'ra, 2023-yilning oxirgi 9 oyi ichida jinoyat ishlari bo'yicha sudlar tomonidan jami 54 936 ta ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsga nisbatan jinoiy ish ko'rib chiqilgan. Shaxslarning sudlanganlik holati dinamikasi¹⁰ esa, 2021-yilda 45 010 ta, 2022-yilda 56 542 ta,

2023-yilning oxirgi 9 oyida esa 41 340 tani tashkil etib turibdi.

Ushbu berilgan statistik ma'lumotlarga asosan shuni aytishimiz mumkinki, albatta, kundan-kunga raqamlarning ortib borishi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 73-moddasi 3-qismiga yuqorida ta'kidlanib o'tilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilganligi qanchalik zarur bo'lganligini ifodalaydi. Chunki, jazo qo'llashdan ko'zlangan asosiy tarbiyaviy maqsadga erishmay turib jinoyat sodir etgan shaxslarni jazoning bir qismini o'tab ozodlikka chiqarilishi jamiyatda huquqqa hamda qonunlarga va adolatga nisbatan ishonchni kamayishiga sabab bo'lishi shu bilan birgalikda, insonlar orasida qayta jinoyat sodir etish holatlari ko'payishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shu qatorda jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish qoidalari qo'llanilmaydigan asoslar ham mavjud. Xususan, umrbod yoki uzoq muddatga ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan shaxsga, o'ta xavfli retsivistga, uyushgan guruh yoki jinoiy uyushmaning tashkilotchi va qatnashuvchilari jazodan muddatidan ilgari ozod etilmaydi. Shu bilan birgalikda, javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirganlik, o'n sakkiz yoshga to'lmagan jabrlanuvchining nomusiga tekkanlik yoki unga nisbatan zo'rlik ishlatib, jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirganlik, o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxsni jinsiy aloqada bo'lish yoki jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirish bilan bog'liq holda jinsiy aloqa qilishga majbur etganlik, o'n olti yoshga to'lmagan shaxs bilan jinsiy aloqa qilganlik yoki jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirganlik yoki unga nisbatan uyatsiz-buzuq harakatlar qilganlik, voyaga yetmagan shaxs tavsiflangan yoki tasvirlangan pornografik mahsulotni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirganlik, xuddi shuningdek uni tayyorlaganlik, tarqatganlik, reklama qilganlik, namoyish etganlik yoxud voyaga yetmagan shaxsni pornografik xususiyatga ega harakatlarning ijrochisi sifatida jalb etganlik, voyaga yetmagan shaxsni jalb etgan holda qo'shmachilik qilganlik, fohishaxonalarni tashkil etganlik yoki saqlaganlik, O'zbekiston Respublikasiga, tinchlikka va insoniyat xavfsizligiga qarshi jinoyat sodir

⁹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Jinoiy ishlarni ko'rib chiqish statistikasi <https://stat.sud.uz/index.html>

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Sudlanganlik holati bo'yicha statistik ma'lumot <https://stat.sud.uz/index.html>

etganlik, yadroviy, kimyoviy, biologik va boshqa xildagi ommaviy qirg'in qurollarini, shunday qurollarni ishlab chiqarish uchun foydalanish mumkinligi ayon bo'lgan material va uskunalarni, kontrabanda qilganlik uchun hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi.

Shu o'rinda bir savol yuzaga keladi. Nega aynan yuqorida aytib o'tilgan shaxslarga nisbatan jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish qoidalari qo'llanilmaydi? Ushbu savolga tanqidiy yondashadigan bo'lsak, umrbod yoki uzoq muddatga ozodlikdan mahrum etilgan shaxs bu - jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga jiddiy zarar yetkazgan shaxs hisoblanadi va bunday shaxs ongida qonunga itoatkor fikr shakllantirish uchun boshqa jazo turlari tayinlash yetarli hisoblanmaydi. Agar bunday shaxs jazodan muddatidan oldin jazodan ozod qilinsa, jazodan ko'zlangan maqsadlarga erishilmay qolishi mumkin. Keyingisi bu o'ta xavfli retdivist hisoblangan shaxs. Nazarimizda, o'ta xavfli retdivist bu axloqan tuzalishi qiyin bo'lgan subyekt hisoblanadi. Agar o'ta xavfli retdivistga ham shartli ozod qilish qoidalari qo'llanilsa, shaxs yana va yana qoidabuzarliklarni davom ettirib jamiyatga ziyon keltirishi mumkin. Fikrimizcha jamiyatda tartib qoidani yaxshilash, jinoyatlarni oldini olish maqsadida qonun chiqaruvchi jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish instituti uchun yuqorida aytib o'tilgan cheklovlarni belgilagan.

TADQIQOT NATIJALARI TAHLILI

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilishdan ko'zlangan maqsadlardan ya'na biri mahkumlarni tarbiyalash, takroran jinoyatlar sodir etilishining oldini olish hisoblanadi. Mahkum ham bir qatorda axloqan tuzalish yo'liga o'tganligini o'zida namoyon etishi talab etiladi. **Mahkumni axloqan tuzalishi** deganda, shaxs ongida qonunga itoatkor xulq-atvor hamda atrofdagi insonlarga nisbatan hurmatning shakllanishi, jamiyatda o'rnatilgan tartib qoidalariga va an'alariga bo'lgan ijobiy munosabati tushuniladi. Bunda mahkumni axloqan tuzatishning asosiy vositalari jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi), ijtimoiy-foydali mehnat, tarbiyaviy ish, umumiy va hunar ta'limi, kasb tayyorgarligi va jamoat ta'siri hisoblanadi.

Rejim – fransuz tilida *resime*, ingliz tilida *resimen*, boshqaruv degan ma'nonni anglatadi. Rejim muayyan maqsadga erishish uchun qo'yiladigan qoidalar, normalar va tadbirlar yig'indisi hisoblanadi. Jazoni ijro etish muassasida jazo o'tayotgan shaxs tomonidan muassasada o'rnatilgan tartib-qoidalarga vijdonan amal qilinishi, belgilangan jazo muddatlarga roiya etilishi unga nisbatan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilishga oid qonun normalarini qo'llashiga asos bo'ladi.

Jinoyat qonunchiligiga binoan, jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyatining taqdimnomasiga yoki mahkumning, uning himoyachisining iltimosnomasiga binoan sudya tomonidan qo'llaniladi. Mahkum tomonidan belgilangan jazo muddatlari o'tab bo'lingandan keyin jazoni ijro etuvchi muassasa bir oylik muddat ichida shaxsni jazodan muddatidan oldin shartli ozod qilishga oid masalani ko'rib chiqadi, ushbu holat yuzasidan sud organiga taqdimnoma bilan murojaat qiladi. Aytish kerakki, muassasa tomonidan jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish masalasi rad etilishi mumkin. Bunday holatlarda mahkum yoki uning advokati sudga iltimosnoma bilan murojaat qilishi mumkin. Chunki, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilish sud tomonidan amalga oshiriladi.

Jinoyat protsessual qonunchiligiga binoan, yuqoridagi masalaga oid taqdimnoma va iltimosnoma sud tomonidan rad etilsa, rad qilishga oid sud qarori chiqqan kundan boshlab 6 oy muddat o'tgandan so'ng sud tomonidan qayta ko'rib chiqilishi mumkin. Bundan ko'rib turibdiki, ushbu muddat mobaynida

mahkum o'zida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishi mumkin va axloqan tuzalayotganini namoyon etishi mumkin.

Ushbu huquqiy institut turli xorijiy davlatlarning jinoyat qonunchiligida ham mavjud. Ammo davlatlarning jinoyat qonunchiligidagi jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish tushunchasining tuzilishi xilma-xil bo'lsa ham undan ko'zlangan maqsad deyarli o'xshash xususiyatlarga ega.

Xususan, Janubiy Koreya Respublikasining jinoyat kodeksi 72-moddasiga ko'ra¹¹, o'g'ir mehnat yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tayotgan shaxs, jazo o'tash qoidalariga to'liq rioya etgan va chin dildan pushaymon bo'lsa, belgilangan jazo muddatini uchdan bir qismini o'taganidan keyin ma'muriy organning tegishli akti bilan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod bo'lishi mumkin. Aytish kerakki, ushbu davlatning jinoyat qonunchiligida jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish instituti umrbod ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin. Buning uchun shaxs tayinlangan umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosining yigirma yilini o'tagan bo'lishi lozim. Janubiy Koreya jinoyat kodeksiga binoan, agar shartli ozod qilingan shaxs tomonidan qasddan jinoyat sodir etilsa muddatidan ilgari shartli ozod qilish bekor bo'lishiga sabab bo'ladi biroq ushbu qoida ehtiyotsizlik orqali sodir etiladigan qilmishlar uchun qo'llanilmaydi.

Qirg'iziston Respublikasi Jinoyat kodeksiga binoan¹², ozodlikdan mahrum qilish yoki intizomiy harbiy qismda saqlashga hukm qilingan shaxslar, sud tomonidan jazoni o'tashdan shartli ravishda ozod qilinishi mumkin. Qirg'iziston Respublikasi jinoyat qonunchiligining jazodan shartli ravishda ozod qilish normalari O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligi normalari o'rtasida qisman o'xshashliklar mavjud. Masalan, shartli ravishda muddatidan oldin ozod qilish uchun mahkum tuzalish va qayta ijtimoiylashtirishning ijobiy natijalariga erishgan bo'lishi, zarar bo'lsa jinoyat tufayli yetkazilgan zararining kamida yarmini qoplagan bo'lishi, jazoni o'tash vaqtida mehnatga va o'qishga vijdonan munosabatda bo'lishi va hokazo shartlarni bajarilsagina qo'llaniladi. Qirg'iziston Respublikasi jinoyat qonunchiligiga binoan, jazodan muddatidan oldin shartli ozod qilish mahkum tomonidan uning shaxsiy arizasiga yoki jazoni ijro etish tizimi muassasasi ma'muriyatining taqdimiga binoan jazoni o'tash joyidagi sud tomonidan qo'llaniladi. Jazodan muddatidan oldin shartli ozod mahkumlar uncha og'ir bo'lmagan jinoyat uchun tayinlangan jazoning kamida uchdan ikki qismini, og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat sodir etganlik uchun tayinlangan jazoning kamida to'rt dan uch qismini, jabrlanuvchi bilan mediatsiya doirasida kelishuvga erishganlar — uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etganlik uchun tayinlangan jazoning kamida yarmini, umrbod ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanganda kamida yigirma besh yilini o'taganidan keyin qo'llaniladi.

Kanadada shartli ravishda ozod qilish tizimi jinoiy huquqiy tizimining muhim jihati bo'lib, jinoyatchilarning jamiyatga qayta integratsiyalashuviga ko'maklashish va jamoat xavfsizligini ta'minlash nuqtai nazaridan muvozanatni saqlashga qaratilgan institut hisoblanadi. Kanadaning shartli ozod qilish tizimi, birinchi navbatda, 1992-yilgi "Tuzatishlar va shartli ozod qilish to'g'risida"gi qonun¹³ (Corrections and Conditional Release Act, 1992 (CCRA)), shuningdek, Kanada shartli ozod qilish

¹¹ Criminal code of the Republic of South Korea https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=28627&lang=ENG

¹² Criminal code of the Kyrgyz Republic <https://cbd.minjust.gov.kg/112309>

¹³ Corrections and Conditional Release Act (justice.gc.ca) article 119, 122, 127, 128. Canada

kengashi

(the Parole Board of Canada (PBC)) tomonidan o'rnatilgan qoidalar orqali tartibga solinadi.

Kanadada qamoq jazosini o'tayotgan shaxslar jazo turi va o'tagan muddatiga qarab jazodan shartli ravishda ozod qilinishi mumkin. Muvofiqlik mezonlari CCRAda ko'rsatilgan va jinoyatning tabiati, jazo muddati, huquqbuzarning xulq-atvori va rehabilitatsiya yo'lidagi muvaffaqiyati kabi omillarni o'z ichiga oladi. Kanadaning shartli ravishda ozod qilish kengashi shartli ozodlikdan mahrum qilish to'g'risidagi qarorlarni qabul qilish uchun mas'ul bo'lgan mustaqil ma'muriy organ hisoblanadi. Kengash sodir etilgan huquqbuzarliklar orqali yuzaga keladigan xavfni baholaydi va ularni mahkumlarni shartli ravishda jamiyatga xavfsiz tarzda qo'yib yuborish mumkin yoki mumkin emasligini aniqlaydi. Kengash, shuningdek, shartli ozod qilish shartlarini belgilaydi va ularga rioya etilishini ta'minlash uchun shartli ravishda ozod etilgan shaxslarni nazorat qiladi. Kanadada shartli ozod qilishning ikkita asosiy turi mavjud: kunlik shartli ozod qilish va to'liq shartli ozod qilish. Kunduzgi shartli ozodlik shaxsga kunning kech qismida uyga yoki muassasaga qaytib, kunduzi jamoat ishlarida ishtirok etish imkonini beradi. To'liq shartli ravishda ozod qilish shaxslarga jazoning qolgan qismini ma'lum shartlarga rioya qilgan holda nazorat ostida ochiq jamiyatda o'tash imkonini beradi. Agar shartli ravishda ozod etilgan shaxs shartli ravishda ozod qilish shartlarini buzsa, Kengash shartli ozodlikni bekor qilish va huquqbuzarni qamoqqa olish huquqiga ega. Umuman olganda, Kanadadagi shartli ozod qilish tizimi jamoat xavfsizligini ta'minlash, rehabilitatsiya qilish va huquqbuzarlarni jamiyatga muvaffaqiyatli qayta integratsiyalashuvida muhim hisoblanadi. Mazkur huquqiy institut javobgarlik va xavflarni boshqarish tamoyillariga asoslanib, huquqbuzarlar, jabrlanuvchilar va jamiyat manfaatlarini muvozanatlashtiradigan faoliyatni qamrab oladi.

Ozarbayjon Respublikasi jinoyat kodeksiga ko'ra¹⁴, jazoni o'tashdan shartli ravishda muddatidan oldin ozod qilish axloq tuzatish ishlari, harbiy xizmatni cheklash, ozodlikni cheklash, intizomiy harbiy qismda saqlash, muayyan muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki umrbod ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni o'tayotgan shaxsga jazoni o'tash shart emas degan xulosaga kelgan bo'lsa sud tomonidan qo'llanilishi mumkin. Bunday holda, shaxs asosiy va qo'shimcha jazodan to'liq yoki qisman ozod qilinishi mumkin. Sud jazoni o'tashdan shartli ravishda muddatidan oldin ozod qilishni qo'llashda mahkumga jazoning o'talmagan qolgan qismi davomida bajarilishi lozim bo'lgan bir qator majburiyatlarni yuklashi mumkin.

Ozarbayjon jinoyat qonunchiligiga binoan, mahkum quyidagi muddatlarda jazoni amalda o'taganidan keyin unga nisbatan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozoq qilish instituti qo'llanilishi mumkin:

- katta ijtimoiy xavfli bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyat uchun tayinlangan jazoning yarmidan kam bo'lmagan miqdorda;
- og'ir jinoyat sodir etganlik uchun tayinlangan jazo muddatining kamida uchdan ikki qismi;
- og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat sodir etganlik uchun tayinlangan jazo muddatining kamida to'rt dan uch qismi.

Ozarbayjon Respublikasi jinoyat kodeksi 76-moddasiga binoan, agar shaxs ehtiyotsizlik oqibatida yoki qasddan katta jamoat xavfi bo'lmagan jinoyat sodir etgan bo'lsa, jazoni o'tashdan shartli ravishda ozod etishni bekor qilish yoki saqlab qolish to'g'risidagi masala sud tomonidan hal qilinadi, agar shaxs

¹⁴ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.12.2023 г.) (zakon.kz) Статья 76.

qasddan uncha og'ir bo'lmagan, og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat sodir etgan bo'lsa, sud unga nisbatan shartli ravishda jazoni bekor qiladi va tegishli tartibda jazo tayinlaydi.

Yaponiya Jinoyat kodeksi 28-moddasiga ko'ra¹⁵, majburiy mehnat bilan yoki majburiy mehnatsiz ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan shaxsda ijobiy o'zgarish belgilari aniqlangan taqdirda, shaxs belgilangan muddatning uchdan bir qismini yoki umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan taqdirda ushbu jazoni kamida 10 yilni o'taganidan keyin davlat organining qarori bilan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilinishi mumkin.

Yana bir rivojlangan mamlakatlardan biri Xitoy davlatining jinoyat qonunchiligiga ko'ra¹⁶, ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etish chog'ida tavba qilish dalillari mavjud bo'lsa, umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosining yigirma besh yilini yoki retsivist uchun ozodlikdan mahrum qilish jazosining uchdan ikki qismini yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosining yarim qismini o'taganidan keyin jazoni o'tashdan muddatidan oldin ozod bo'lishi mumkin. Muddat qoidalariga rioya etilgandan keyin jazoni ijro etuvchi organ tegishli tartibda Adliya vazirligiga shaxsmi jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish uchun ariza bilan murojaat qiladi.

Yuqorida keltirilgan misollarga tayanib jazo o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish tushunchasining mohiyatini va huquqiy tabiatini tushunish mumkin.

Biroq masalaning ikkinchi jihati ham mavjud. Mahkunning tuzalish yo'liga o'tganligi va ijobiy xulq-atvori jazoni muddatidan ilgari shartli ozod qilish uchun dastlabi mezon bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida jazoni muddatidan ilgari shartli ozod qilish talablarini jinoyatlarning xavflilik darajasida ko'ra belgilangan mezonlarini sanab o'tdik. Albatta bu yerda mahkum tomonidan o'talgan jazo muddati ham asosiy ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan tabiiy savo paydo bo'ladi, jazoning yengillashtirilishi jazodan ko'zlangan maqsadga qay darajada erishilmoqda ?. Zero, jinoyat sodir etgan shaxs qilmishidan xulosa chiqarib, uning oqibatlarini tushunib, anglab yetmoqdami ?.

XULOSA

Yakunlovchi qism siftida shuni aytishimiz mumkinki, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 7-moddasida ta'kidlab o'tilgan "insonparvarlik prinsipi"ni ta'minlovchi institut bo'lib xizmat qiladi. Ammo ushbu qonun normalari amalga oshirilishi uchun mahkum tomonidan tegishli qoidalar bajarilishi zarur.

Darhaqiqat, ushbu institutning muddatiga oid qismlariga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar orqali mahkumning tuzalish yo'liga o'tishi, huquqqa nisbatan ijobiy fikr shakllanishi uchun ma'lum bir vaqt va fursat talab etiladi. Shunday ekan, jazoni muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish tushunchasi – jazoni ijro etish muassalarida belgilangan normalarni vijdonan bajarganligi tufayli jazo o'tayotgan mahkumlarga nisbatan rag'batlantiruvchi mezon bo'lib xizmat qiladi deb aytishimiz mumkin.

Xorijiy davlatlarning jinoyat qonunchiligini tahlil qilish natijasida, bir qator davlatlarda umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan shaxslarga nisbatan ham jazodan muddatidan oldin shartli ozod qilish normalari qo'llanilishini aytib o'tdik. Masalan: Xitoy, Koreya va Ozarbayjon. Biroq, O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligiga ko'ra, jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni istisno qiluvchi holatlar mavjudligini va ushbu normalar umrbod yoki uzoq muddatga ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan shaxslarga va o'ta xavfli retsivist deb topilgan shaxslarga nisbatan qo'llanilmasligini yuqorida ta'kidlab o'tdik.

¹⁵ Penal Code - English - Japanese Law Translation article 28

¹⁶ Criminal Code of the Republic of China <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=C0000001>

O'zbekiston Respublikasi jinoyat-ijroiya qonunchiligiga binoan, jazoni ijro etishni ijro etish tegishli organ va jazoni ijro etuvchi tegishli muassasalar zimmasiga yuklatilgan. Har bir mahkumga ajratilgan oziq-ovqat, mavsumiy kiyim-kechaklar uchun davlat byudjetidan mablag' ajratiladi. Shu bilan birgalikda jazoni ijro etish muassasalarida ma'lum bir o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi beriladi yoki mahkumlar ishlab chiqarish faoliyatiga oid bo'lgan kasblarga o'rgatiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan taqdim etilgan statistik ma'lumotlarga ko'ra¹⁷, 2021-yilda 12 922 nafar, 2022-yilda 17 610 nafar, 2023-yilda esa 17 391 nafar shaxsga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlangan. Ushbu raqamlar albatta kichik sonlar emas va ushbu sonlar faqatgina jazoga tortilgan shaxslarnigina emas balki davlat budjetidan sarflangan ortiqcha xarajatlarni o'zida aks ettiradi.

Agar qonunchiligimizda ham yuqoridagi xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligidagi kabi normalarni shakllantirsak maqsadga muvofiq bo'lar edi. Xususan O'zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksi 73-moddasi 4-qismi "a" bandida keltirilgan "umrbod ozodlikdan mahrum qilish" jazosiga oid normani dekriminalizatsiya qilish va 73-modda 3-qismi jazodan shartli ozod qilish asoslariga "umrbod ozodlikdan mahrum etish" jazo turning muddatlarini qamrab oluvchi normani kriminalizatsiya qilishimiz lozim.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra¹⁸, 2023-yilda 33 612 nafar shaxs jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan. Qonunchilik talablariga binoan, shaxsni jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish tegishli tartibda sud tomonidan amalga oshiriladi. Jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish uchun shaxsning xulq-atvori, uning butun jazoni o'tash davrida mehnatga va o'qishga nisbatan bo'lgan munosabatini tavsiflovchi ma'lumotlar, uning jazo o'tashi uchun asos bo'lgan hujjatlar nusxalari, jinoyat oqibatida yetkazilgan zarar to'liq yoki qisman qoplanganligi to'g'risida batafsil ma'lumotlar mavjud-mavjud emasligi sud organi tomonidan tekshirilishi lozim. Aytish kerakki, har bir jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish to'g'risida murojaat qilgan shaxsni masalasini hal etish uchun sud organidan alohida muddat va ortiqcha quvvat talab etiladi. Chunki, shaxsni haqiqatda tuzalganligiga, chin ko'ngildan pushaymonligiga sudya tomonidan xolisona, har taraflama va to'liq baho berilishi lozim.

Shu kabi masalani hal etish uchun qonunchiligimizga Kanada tajribasini qo'llashimiz lozim. Yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek, ushbu davlatda shaxsni jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish institutini ishlashini tashkil etish uchun "Kanada shartli ozod qilish kengashi" (the Parole Board of Canada (PBC)) faoliyat olib boradi. Ushbu kengash shaxslarning tuzalish holatlari qay darajada ekanligini, moddiy zararlar qoplanganligini, amalda shaxsni jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish mumkin yoki mumkin emasligini aniqlash borasida faoliyat olib boradi.

Agar jinoiy-huquqiy tizimimizda shunday tuzilma tashkil etilsa, sud organi faoliyatida yengillik holatlari kuzatiladi va ushbu organni faoliyati yanada yaxshilanishiga olib keladi. Agar har bir ma'muriy hududiy birlikda bittadan shunday kengash tashkil etilsa, ushbu kengash faoliyatini amalga oshirish uchun kuchli ekspertlar, xususan, professional psixologlarni jalb etish mumkin. Natijada jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilishga oid huquqiy normalar yanada adolatli, qonuniy qo'llanilishiga erishish mumkin.

¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlangan shaxslar statistikasi <https://stat.sud.uz/index.html>

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Shartli ozod qilingan shaxslar statistikasi <https://stat.sud.uz/index.html>

Umumiy ravishda xulosa qiladigan bo'lsak, muddatidan ilgari shartli ozod qilish – Jinoyat kodeksining tegishli moddasida nazarda tutilgan jazolarga hukm qilinib, jazoning qonunda belgilangan qismini amalda o'tagan va talablarni bajargan shaxslarga nisbatan, ularni shartli ozod qilishni istisno qilish uchun asoslar mavjud bo'lmaganda, sudlar tomonidan qo'llaniladigan jinoiy-huquqiy rag'batlantirish chorasi hisoblanadi.

REFERENCES

1. Икрамов Р., Сапаров Б., Сапаров А. "Авесто"да ҳуқуқий қарашлар //Academic research in educational sciences. –2021. –Т. 2. –No. 5. 8-bet
2. Плюсин А. М. Опыт условно-досрочного освобождения заключенных в зарубежных странах (США, Западная Европа, Япония). Организационно-правовые аспекты: учеб. пособие / под науч. ред. Е. Ф. Яськова. Киров, 2008.
3. Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. II том. Жазо тўғрисида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. –Б. 225.
4. 22.09.1994. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (lex.uz) 73-modda.
5. Introduction to criminal justice. D.J. Newman, P.R. Anderson. - New York, 2019. –P.356.
6. 25.04.1997. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi (lex.uz) 164-modda
7. 22.09.1994. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (lex.uz) 536-moddasi
8. Criminal code of the Republic of South Korea https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=28627&lang=ENG
9. Criminal code of the Kyrgyz Republic <https://cbd.minjust.gov.kg/112309>
10. Corrections and Conditional Release Act (justice.gc.ca) article 119, 122, 127, 128. Canada
11. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.12.2023 г.) (zakon.kz) Статья 76.
12. Penal Code - English - Japanese Law Translation article 28
13. Criminal Code of the Republic of China <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=C0000001>
14. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Shartli ozod qilingan shaxslar statistikasi <https://stat.sud.uz/index.html>
15. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Jinoiy ishlarni ko'rib chiqish statistikasi <https://stat.sud.uz/index.html>
16. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Sudlanganlik holati bo'yicha statistic ma'lumot <https://stat.sud.uz/index.html>